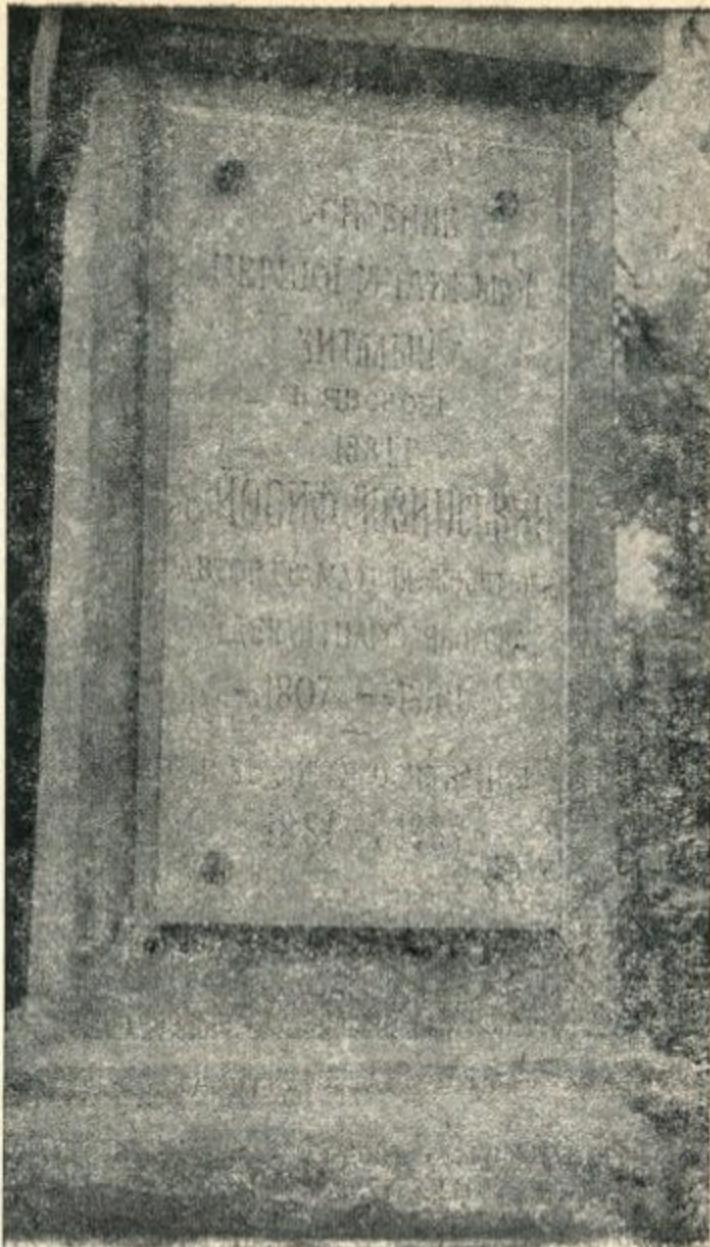

АЛФАВІТНО-ПРАВОПИСНІ ПРИНЦИПИ І. ЛОЗИНСЬКОГО

За фахом І. Лозинський не був ні філологом, ні етнографом. Його зацікавлення лінгвістикою є етнографією, що припадають в основному ще на юнацькі роки,— це данина духові свого часу, результат захоплення просвітницькими ідеями тогочасної передової української галицької інтелігенції. Лінгвістичних знань І. Лозинський набув завдяки наполегливому самостійному вивченню тогочасної слов'янської мовозначної думки. Ще на четвертому році вивчення богослов'я він простудіював граматику Мразовича, працю І. Добровського «Institutionis Linguae slavicae veteris dialecti» (1822) і тоді ж полюбив читати праці про слов'янські народи і їх мови, спеціально відвідував лекції проф. М. Михалевича з польської мови і склав навіть іспит з цього предмету на «відмінно». Здобуті таким чином знання, як згадує сам І. Лозинський, розбудили в ньому любов до граматичних досліджень, а згодом придалися при написанні граматики української мови¹. Він був також добре ознайомлений з лінгвістичними працями інших тогочасних слов'янських (і неслов'янських) дослідників — В. Колітара, В. С. Караджича, П. Грімма, зі східнослов'янськими граматиками тощо, про що свідчать відповідні посилання у його власних лінгвістичних працях. Крім того, він добре знав відповідну слов'янську історичну літературу. Отже, як на свій час, І. Лозинський мав ґрунтовну лінгвістичну підготовку.

Захопившись пропагованою передовими українськими культурно-освітніми діячами того часу ідеєю українського відродження на базі живої розмовної української мови, він уже з початку 30-х років активно включився в реалізацію цієї ідеї на науково-педагогічній ниві, хоча, треба сказати,

¹ Дедицкий Б. А. Материалы к истории галицко-русской словесности // Литературный сборник, издаваемый Галицкою русскою Матищею под ред. Б. А. Дедицкого.— Львов, 1885.— Вып. 2—3.— С. 115.

Пам'ятний знак І. Лозинському на цвинтарі у м. Яворові Львівської обл.

що, зважаючи на тодішню суспільно-політичну обстановку в Галичині, йому не завжди в цьому таланило.

Лозинський написав найкращу, як на той час, граматику живої української мови, яка, однак, через цензурні перешкоди побачила світ лише в 1846 р.² під заголовком *Gramatyka języka ruskiego (małoruskiego)* (Przemysł, 1835); взяв участь у конкурсі на кращий переклад німецької граматики для шкіл, але перевагу, на жаль, було надано гіршому перекладові І. Левицького; у 1837 р. склав буквар української мови зі значними елементами фонетичного правопису, але конкурсна комісія перевагу надала буквареві І. Лаврівського, значно гіршому з мовного боку, внаслідок чого буквар Лозинського так і не був надрукований. На той же час припадає і вихід у світ етнографічної праці дослідника «Руское весіле».

Характеризуючи і оцінюючи діяльність І. Лозинського на ниві української мови і шкільництва, акад. М. Возняк цілком слушно відзначив: «Значно розумніше (від своїх попередників.— М. Х.) ставився до народної мови дуже освічений на ті часи Осип Лозинський. Його граматика української мови, оперта на живій народній мові, була найліпшою до 1848 р. Не віддала вона тих прислуг, які могла нашому відродженню віддати, бо цензурні митарства спізнили її видання о кільканадцять літ. У гарній передмові до граматики ставив (Лозинський.— М. Х.) рішуче на тій точці, що тільки народна мова, хоч її досі не вживали в книжках, може бути в нас мовою літератури, науки та громадських знозин. Працював дуже широко над піднесенням народного шкільництва. Хоч зладив значно кращий переклад шкільної німецької граматики, нагороду та затвердження умів здобути О. Левицький за гірший переклад. У 1837 зложив гарний буквар народною мовою у напівфонетичній правописи, та до шкільного вжитку одержав затвердження буквар крилошанина Івана Лаврівського, уложеній у народній мові, що від мови Могильницького різнистя може тільки більшим числом полонізмів. Буквар Лозинського лишився в рукописі як один із багатьох документів його старання всіми силами ввести народну мову й, по можливості, фонетичну правопису у книжки. В тих поглядах він ставив непорівняно вище, здавав собі справу з ваги народної мови для народної просвіти непорівняно ясніше від усіх попередників і загалом усіх членів, так сказати би, перемиського гуртка»³.

² Возняк М. Просвітні змагання галицьких українців в 19 столітті (до 1850 р.).— Львів, 1912.— С. 16—17.

³ Там же.

Однак уже в той час, у середині 30-х років, твердо стоячи на позиції українського відродження на базі живої розмовної української мови, в пошуках основ і принципів писемного вираження, зокрема, захопивши ідею фонетизації українського правопису, І. Лозинський піддався спокусі запровадження в українську писемність, замість уживаної тоді кирилиці або гражданки, латинського, чи конкретно в даному випадку польського, алфавіту (абецадла).

Сформулювавши цю пропозицію з відповідним обґрунтуванням у спеціальній статті «O wprowadzeniu abecadła polskiego do piśmiennictwa ruskiego (Rozmaitości.— 1834.— N 29.— S. 228—230), він, як відомо, з метою наочного практичного втілення своєї ідеї опублікував цим абецадлом власної редакції і етнографічну працю «Руское весіле», не пошкодувавши при цьому великої праці і часу для її абецадлової транслітерації з незначними дрібними змінами з уже готового до друку тексту, написаного тогочасним гражданським скорописом з використанням кількох кирилических букв⁴.

Як випливає зі змісту зазначененої алфавітної статті, а також з пізніших свідчень самого І. автора, виступаючи зі своєю ініціативою латинізувати українську писемність, він керувався хоч і раціональними, від душі ширими, але в своїй основі недалекоглядними бажаннями: з одного боку, шляхом запровадження латинки усунути з української писемності громіздкість і правописні незручності застарілої для вживання кирилиці, а з другого — цим же заходом сприяти зближенню і залученню українського народу до західноєвропейської культури.

Ідея ця на той час не була нова і не належала виключно І. Лозинському. За його ж власними свідченнями, він прийняв ІІ, спостерігаючи в польських публікаціях друковані абецадлом українські пісні, а також під безпосереднім впливом В. Копітара та Вацлава з Олеська⁵. Проте критерії доцільності та основні принципи реалізації цієї ідеї розробив сам і опублікував у згаданій вище статті.

Ці основні критерії і принципи докладно переказав, цитуючи з оригіналу, І. Франко⁶, тому викладемо лише їхню

⁴ Кирчів Р. Ф. Цінна пам'ятка української етнографії та фольклористики // Народна творчість та етнографія.— 1988.— № 4.— С. 15. Характер алфавіту цього скоропису див.: Grammatik der ruthenischen oder kleinrussischen Sprache in Galicien von Joseph Lewicki.— Przemysł, 1834.— S. XXVI.

⁵ Дедицький В. А. Материалы к истории галицко-русской словесности.— С. 115.

⁶ Франко І. Я. Азбучна вільна в Галичині 1859 р. // І. Я. Франко. Збір. творів: У 50 т.— К., 1988.— Т. 47.— С. 567—571.

квінтесенцію, беручи за основу інтерпретацію О. Маковея.

До 1834 р. граматики української мови ще не було, а з граматики Іавловського не багато можна було скористати; всі письменники писали згідно з правилами старослов'янської мови, в чому можна переконатися з виписок із літературні в граматиці І. Левицького, читаючи які, важко сказати, що це чиста українська мова. Тому, оцінюючи українську мову як неписемну (без власного алфавіту і власної граматики), І. Лозинський дійшов висновку, що для неї можна вибрати такий алфавіт, який був би найвигіднішим. Таким алфавітом він вважав польський, перевагу якого над кирилицею вбачав у тому, що:

— вже самі назви кириличних букв: *аз, буки, віді* і т. д. мають у собі багато звуків, через те дитині важче їх зрозуміти, ніж короткі назви *а, ве, се, де* і т. д. польського алфавіту;

— кирилиця має багато букв, неоднакових з видом, але однакових у вимові: *і* та *и*, *с і з*, *о і ѿ*, *ou* і *у*, *и* і *я*. Цього немає в польському алфавіті;

— деякі букви в кирилиці читаються двояко: *е* звучить іноді як *е* (*тебе*), іноді як *е* (*моє*); *и* звучить іноді як *ї* (*им*), а іноді як *и* (*роби*);

— деякі букви в кирилиці не мають певного значення; наприклад: *І* означає *ј* (*Іерусалим, Іона*), а часом *і* (*низи́кій, спасеніе*);

— навіщо писати *ъ*? В абецадлі його немає і воно не потрібне;

— в кирилиці відсутні букви на позначення *г*, початкового *е* (внаслідок чого вигук *eū!* довелося б читати як *ēū!*, а не *eū!*); немає знаків на *ձ, ձъ, ڏ, ڻ, ڻ* (внаслідок чого І. Левицький придумав ё), правда, що і польський алфавіт не має *ձ, ձъ, ڏ, ڻ, ڻ*, але можна писати *d̄, t̄, ḡ*. Довгі наголоси можна позначити знаком — *: мұка, мұка*;

— у кирилиці немає знаків на *е і о*, які переходят в *і*; у польському абецадлі з цього приводу можна собі зарадити і писати *рек, пés, кóń, гów* (читай *пік, ніс, кінь, рів*);

— при запровадженні абецадла стануть простішими також форми відміни і дієвідміни. Адже для іменників чоловікого роду в кирилиці є дві форми відмін: тверда (*дубъ, дуба*) і м'яка (*конъ, конъ*), тоді як з використанням абецадла буде *dub, duba; kif, kopia* (вже без зайвого *а*). Так само із

¹ Маковед О. З історії нашої філології. Три галицькі граматики (Іван Могильницький, Йосиф Левицький і Йосиф Лозинський) // ЗНТШ.—Львів, 1903.—Т. 51.—С. 33—34.

двох форм дієслів на *-ю, -еш* (лупаю, лупаєш) вийде уніфіковане *-ju, -jesz* (lupaju, lupajesz).

— запровадження латинки в українську писемність принесло б їй велику користь. Латинська азбука знана в цілому світі, а тому сприяла б розповсюдженню українщини між іншими слов'янськими народами. Вживуючи кирилицю, ми замикаємося в черепашій шкаралупі перед чужими народами. Кирилиця — це одяг мертвої мови, абецадло — живих мов. У алфавіті живих мов ожива б та виробилася найскоріше також українська літературна мова, а в кирилиці — скелет мертвої мови — вона якщо не вмре, то щонайменше не так легко і не так скоро зможе сформуватися як літературна мова.

Єдину перевагу кирилиці над абецадлом І. Лозинський бачив у тому, що для звуків, позначуваних у абецадлі літерами *cz, sz, szcz*, кирилиця має окремі знаки *ч, ш, щ*. Однак це не зменшує переваг абецадла.

І. Лозинський був переконаний, що запровадження абецадла в школах українських букварях сприяло б швидкому і легшому навчанню дітей письма і читання. Кирилицю він пропонував залишити в сільських школах як предмет не обов'язковий, потрібний лише тим, хто хоче вчитися на священика, учителя або дяка.

Така коротко квінтесенція алфавітно-правописних принципів І. Лозинського, сформульованих у статті «O wprowadzeniu abecadła polskiego do piśmennictwa ruskiego», що спричинилася до відомої «азбучної війни» в Галичині.

Відзначимо, що «азбучна війна» в науковій літературі по суті не має ще й досі однозначного об'єктивного трактування як щодо її ролі і місця в історії формування і становлення української літературної мови, історії українського національного відродження в Галичині, так і щодо об'єктивної оцінки принципових вихідних позицій у ній самого І. Лозинського, його мовознавчої компетенції на фоні досягнень тодішньої мовознавчої науки.

Не буде перебільшенням, якщо скажемо, що в сучасній українській науковій літературі це питання якщо й порушується, то зводиться, по суті, до одностайної констатації факту виступу І. Лозинського з пропозицією латинізації української писемності в Галичині, який, звичайно, оцінюється негативно та засуджується як полонізаторський, часом ще й як науково необґрунтований, та до такої ж констатації факту одностайного виступу передової тодішньої української галицької інтелігенції проти цієї пропозиції І. Лозинського. Цей контрвиступ, навпаки, оцінюється ви-

ключно позитивно, іноді ще й як переконливо науково обґрутований.

Проте така оцінка ролі І. Лозинського як засновника цієї «азбучної війни» однобока і не зовсім об'єктивна. Воно враховує, так би мовити, лише предметний бік питання — критику і засудження позицій у ній її засновника. І. Лозинського — і не враховує великого суспільно-політичного і наукового значення цієї війни у справі піднесення національної самосвідомості української галицької інтелігенції та в справі розвитку мовознавчої думки на Україні. А між тим, якщо взяти до уваги саме цей бік питання, то його не можна відповідним чином не оцінити позитивно і цю оцінку не віднести саме в актив І. Лозинського.

Адже «азбучна війна», одностайне відстоювання в ній авторитетними силами української галицької інтелігенції кирилиці як традиційної народної свячині, виразника національної самосвідомості і східнослов'янської єдності розворушили тодішню українську громадськість Галичини, сприяли її консолідації в боротьбі з полонізацією, за розвиток національної культури, а поява полемічних алфавітно-правописних праць будила в інтелігентському середовищі галицьких українців зацікавленість мовознавчою проблематикою, вивченням живої української мови, чим сприяла розвиткові українського мовознавства і української філологічної науки в цілому.

Лозинський у своїх автобіографічних спогадах з приводу «азбучної війни» пише: «Критики не щадили своїхъ острыхъ, хотя не дуже сильныхъ стрѣль; крыл [ошанин] I. Лавровскій почаль мене переслѣдовати, и я впрочемъ увѣрился, что opinія публична на Руси розбудилась и против моего мнѣнія ришительно висказалася. Моя статья («O wprowadzeniu abecadla polskiego do piśmennictwa ruskiego». — M. X.), въ найлучшемъ намѣреніи написана, а однако беспощадно критикована, имѣла для мене, выступающаго первый раз на попрыщъ литературномъ, болесмы, но и добрыи послѣдствия: ибо увѣрился я, что, выступающи публично, я должен дѣло основно изготовити (очевидно, написану вже им на той час граматику української мови.— M. X.), съ изданиемъ (циєї граматики.— M. X.) не спѣшился [...], а в прочем на стрѣлы и напастъ критиковъ сердце закалити. Тѣшило мене такожъ и се, что по той статьи Русины як бы изъ сна обудились и до своего само-сознания приходили»⁸.

⁸ Дебицкий Б. А. Материалы к истории галицко-русской словесности. — С. 117; Маковей О. З історії нашої філології. — С. 42—43.

Слід відзначити також, що критика І. Лозинським кирилиці як алфавіту вже мертвої мови, який не зовсім відповідав фонетичній системі живої української мови, і його пропозиція внаслідок цього замінити даний алфавіт абецадлом не були марними, цілковито знектуваними тодішньою передовою українською громадськістю; навпаки, вони привернули до себе увагу навіть найпалкіших прихильників кирилиці і сприяли активізації думки про її заміну гражданкою та дальший реформі українського правопису, зокрема «Руською трійцею» в «Русалці Дністровій». В цьому відношенні ми повністю поділяємо думку О. Маковея, «що суперечка з Лозинським навела і «Руську трійцю» на реформу правопису, нема найменшого сумніву. Се була доволі велика операція, зроблена на кирилиці, зовсім незгідна з величанням її в тій же самій книжці, в «Русалці»⁹.

Не можна не погодитися і з висновками О. Маковея, що «перша війна за азбуку мала вплив і на будучість, на вітворення галицького москофільства й українофільства. Ті, що боронили кирилиці, чинили се з прихильності до церковнослов'янської мови, і вони-то в дальшім розвитку, по 30 роках дійшли гладко до гадки, що руська (українська.— M. X.) і російська мова — одна; а ті, що важилися по правляти кирилицю й зовсім її нехтували, відділювали церковну мову від живої руської і в дальшім розвитку дали основу партії національній (тобто народовській.— M. X.), оборонцям живої народної мови. Зав'язки сих двох напрямків якраз почалися в 30 роках 19-го століття»¹⁰. І далі: «Гадаючи, що тільки настає (зароджується.— M. X.) руське (українське. — M. X.) писемництво (писемність.— M. X.), Лозинський бажав у самому зародку прислужитися йому реформою, заведенням польського абецадла,— і ми тепер по довгих роках, приглядуючися сему проектові, не можемо не призвати Лозинському, що він брався до діла з розвагою (обдумано.— M. X.). Не польська інтрига була причиною цього проекту реформи, лише бажання добра народу, не менше щире, як у М. Шашкевича, що не годився з Лозинським. Потребу реформи руської азбуки призвав же Й Шашкевич, бо завів у «Русалці» і гражданку, і деякі нові

⁹ Маковей О. З історії нашої філології. — С. 43. Під словами «величанням II (кирилиці.— M. X.) в тій же самій книжці, в «Русалці» О. Маковея має на увазі, очевидно, з великим підтекстом висловлену М. Шашкевичем оцінку кирилиці у поміщеному в «Русалці Дністровій» його відгуку на «Руское вестле» І. Лозинського під заголовком «Руское вестле», описане через І. Лозинського в Перемишлі [...] 1835», про який ще буде мова далі.
¹⁰ Там же.— С. 32.

буки тимо не можна чудуватися Й. Лозинському, що він з-поміж трьох, можливих тоді головних проектів: затримати (зберегти.—М. Х.) кирилицю, покинути кирилицю і завести грашданку або завести латинську азбуку (на польський лад) — вибрав собі також один, і то третій, найрадикальніший»¹¹.

У зв'язку з наведеними вище фактами, що промовляють в основному на користь позитивної оцінки наслідків започаткованої Й. Лозинським «азбучної війни» в Галичині, певної переорієнтації і коректив вимагає також інтерпретація наукової вагомості аргументації pro i contra в цій «війні», тобто аргументів, висунутих Й. Лозинським на користь абецадла, та аргументів його опонентів на користь кирилиці.

До порушення цього питання зобов'язує нас той факт, що пізніше різко негативна оцінка спроби Й. Лозинського латинізувати українську писемність механічно поширилася також майже на весь його науковий доробок з цього питання.

Відзначений факт досить яскраво простежується не тільки в принагідних висловах окремих авторів, а й навіть у глибоко ерудованому дослідженні І. Франка «Азбучна війна в Галичині 1859 р.», у якому автор, скрупульозно зіставивши аргументи на користь запровадження в українську писемність польського абецадла з аргументами Й. Левицького та М. Шашкевича, спрямованими на захист кирилиці, відзначав: «Ініціаторами спору (першої фази «азбучної війни» в Галичині) були поляки Вацлав із Олеська та Август Бельовський¹², які, мало ознайомлені з життям, потребами та історичними традиціями руського народу, висловили свої погляди про корисність заведення польських букв до руського письменства як *pium desiderium* людей, змалку привиклих до своєї польщини. До сего треба додати, що руководив ними також деякий науковий інтерес, подиктований тим почуттям, що все писане або друковане латинкою тим самим близше до освіченості Європи та її наукових інтересів. Ані Вацловові з Олеська, ані Бельовському в їх виступах у 1833 р. не можна закинути навіть тіні політичного, зглядно полонізаційного, наміру».

Трохи інакше, пише далі І. Франко, «прийдеться осудити виступ Йосифа Лозинського. Він був родовитий русин,

а надто руський священик, якого становище обов'язувало до відбуття деяких хоч би елементарних студій церковнослов'янського язика, яких не проходили поляки. З його розвідки можна бачити, що обсяг тих студій у нього був дуже невеликий. коли натомість оба його противники, старший віком Йосиф Левицький і молодий Маркіян Шашкевич, виявляють студії далеко глибші і обсяг знань далеко більший»¹³.

Даючи далі загальну оцінку вже згадуваної статті Й. Лозинського, І. Франко пише: «Можна по часті винправдати виступ Лозинського польським домашнім вихованням, що тоді було загальним явищем у священичих родинах галицько-русських. Ale не забуваймо, що таке саме виховання перейшли також оба його противники, а проте зберегли в своїх душах пошану для своєї народної традиції та почуття потреби ставати в її обороні. Із саморічевого (предметного.—М. Х.) становища беручи, виступ Лозинського треба назвати легкомисним та слабо обдуманим»¹⁴.

Як бачимо, у наведених вище цитатах оцінка І. Франком доказів pro i contra в «азбучній війні» на підставі зіставлюваних ним фактів не на користь Й. Лозинського, а стосовно предметної сторони цієї «війни» — явно протилежна наведений нами вище оцінці О. Маковея. Однак слід відзначити, що думки цих двох визначних наукових авторитетів стосовно обдуманості чи необдуманості пропозиції Й. Лозинського латинізувати українську писемність вдало доповнюють одна одну.

Так, має рациою О. Маковей, відзначаючи, що до свого виступу з пропозицією ввести в українську писемність польське абецадло Й. Лозинський поставився «з розвагою», тобто обдумано. Ale має рациою і І. Франко, відзначаючи, що цей його виступ «треба назвати легкомисним та слабо обдуманим», тобто обміркованим не до кінця. Справа в тому, що Й. Лозинський добре обдумав лише предметну сторону своєї ініціативи, яку і виклав лаконічно в названій статті (і це, очевидно, мав на увазі в своїй оцінці О. Маковея). Однак при цьому він злегковажив або не обдумав питання про суспільно-політичний результат запровадження абецадла на Україні (і це, очевидно, мав на увазі І. Франко). Таким чином, оцінки О. Маковея та І. Франка, кожна по-своєму, відбивають реальний стан речей. Якщо їх об'єднати в одну, то виступ Й. Лозинського з пропозицією запровадити в українську мову польське абецадло

¹¹ Там же.

¹² І. Франко має на увазі висловлювання цих авторів на користь запровадження в українську писемність польського абецадла — першого у передмові до праці: *Wacław z Oleska Pieśni polskie i ruskie ludu galicyjskiego*.— Lwów, 1833.— S. XLIX, другого у рецензії на цю працю у часописі «Rozmaitości» (Lwów, 1834.— Nr. 6, 7).

¹³ Франко І. Я. Азбучна війна в Галичині 1859 р.— С. 584.

¹⁴ Там же.

можна вважати обдуманим лише з предметного боку, а бо-
ку самоцілі і не обдуманим з точки зору кінцевого в то-
дішніх соціально-економічних і суспільно-політичних умо-
вах Галичини суспільно-політичного результату в житті не
тільки галицьких українців, але й українського народу в
цілому.

Певну неузгодженість з цією загальною оцінкою ста-
новить лише наведений вище висновок І. Франка, згідно з
яким щодо знання старослов'янської мови І. Лозинський
стояв нижче своїх опонентів Й. Левицького та М. Шашке-
вича, які порівняно з І. Лозинським, за словами цього ав-
тора, «виявляють студії далеко глибші і обсяг знання дале-
ко більший», що можна також розіннювати як підкреслен-
ня низького рівня лінгвістичної ерудиції І. Лозинського
взагалі.

Гадаємо, що ця оцінка І. Франка не появилася б узага-
лі або була б іншою, у будь-якому випадку не такою
категоричною, якщо б у його поле зору при написанні пра-
ці «Азбучна війна в Галичині 1859 р.» потрапила цитована
ним праця О. Маковея і особливо «Додатки» до неї.

У цих «Додатках» (ЗНТШ.— Т. 56.— С. 77—96) міс-
тяться відповіді І. Лозинського на закиди Й. Левицького
та М. Шашкевича, які він підготував, але які йому не
вдалося надрукувати. Вони переконливі і заперечують, по
суті, всі головні закиди згаданих опонентів.

В «Додатках» І. Лозинський наводить також перекон-
ливі аргументи на користь запровадження в українську
писемність абецадла. Безперечно, з його боку, як ми тепер
знаємо, це була фактично неоправдана затія, але неоправ-
дана тільки тому, що неоправданою і шкідливою для укра-
їнського народу була сама ідея латинізації української
письменності. Однак заради об'єктивності відзначимо, що
сьогодні напевне нікому з лінгвістів не спало б на думку
доводити, що латинка для української писемності зовсім
не придатна. Адже само собою зрозуміло, якщо її могли
застосувати в своїй писемності інші слов'янські народи, як-
що вона прийнята в реконструкції праслав'янської мови та
в міжнародній слов'янській фонетичній транскрипції, то
чому при потребі не могла б бути застосована і в україн-
ській писемності? Інша справа, чи була така потреба і чи
пішло б запровадження латинки на користь української
письменності. Отже, вже з огляду на це логічне міркування
закид І. Лозинському у непридатності для застосування
в українській писемності абецадла не має під собою реаль-
них підстав, як, зрештою, не має їх і відстоювання кири-
лиці як єдиного можливого в українській писемності алфа-

віту. Щодо виступу на захист кирилиці українських пере-
дових діячів того часу, і зокрема М. Шашкевича, то його
слід розцінювати насамперед як суспільно-політичний,
антиполонізаторський.

Про те, як глибоко розумів алфавітну специфіку І. Ло-
зинський і яких дотримувався принципів у алфавітно-прав-
описному питанні, свідчить опублікована в названих уже
«Додатках» О. Маковея його стаття «Jeszcze raz o wpro-
wadzeniu abecadła polskiego do piśmiennictwa ruskiego»,
в якій читаємо: «Різні зауваження, спрямовані проти моєї
думки щодо запровадження до руської писемностіполь-
ського абецадла, змусили мене з приводу цього предмета
взятися за перо ще раз. Насамперед я спостеріг, що деякі
приписували алфавітові занадто великий вплив; наскільки
ци думка безпідставна, свідчить сама природа алфавіту.
Літери — це зовнішні знаки, які передають звучання усної
мови; від них залежить лише менша або більша доскона-
лість письма і правопису, менший або більший діапазон
поширення мови, легша або важча доступність до інших
мов; нарешті і нездатність змінити в чомуусуну мову, а,
отже, якщо ці знаки в самій мові, з якою перебувають у
найближчому зв'язку, не можуть викликати жодної зміни,
яким же чином можна приписувати їм якісь більші на-
слідки?»¹⁸.

Далі, говорячи конкретно про вживані в українській
письменності алфавіти, І. Лозинський пише: «Тепер в русь-
ких часописах уживаються алфавітні характери: кири-
личні, гражданські і латинські. Однак, щоб належно оцінити, які для руської мови найвідповідніші
і могли б принести найбільшу користь, треба знати, від чо-
го залежить досконалість алфавіту. Досконалість алфавіту
вимагає:

1) такої кількості знаків, яка відповідала б кількості
окремих звучань. Однаково надлишок, як і недостача, у да-
ному випадку шкідливі, бо інакше письмо не було б вір-
ним відображенням усної мови;

2) щоб значення цих знаків завжди було однотай-
не, тобто щоб один знак не був уживаний для означення
кількох звучань, але вживався у раз прийнятому значенні;

3) щоб символи цих знаків були легкі для пізнання.
Чим більше вони є поодинці, чим виразніше від себе від-
різняються, адже є легшими для читання, тим вони доско-
наліші»¹⁹.

¹⁸ Маковей О. Додатки // З історії нашої філології.— С. 87.
¹⁹ Там же.— С. 88—89.

Виходячи далі з цих раціональних принципів, І. Лозинський наводить конкретні аргументи на користь латинки і не на користь кирилиці з посиланням на відповідну літературу, а в кінці приходить до висновку: «Отже, з усього цього роблю висновок, згідно з яким з наведених причин кириличний алфавіт як мертвий і не вживаний вже жодною живою мовою ми повинні покинути і вживати лише в церкві. Лішче вже вживати гражданського як більш відповідного і живого, а найкраще латинського. За допомогою першого (гражданського.—М. Х.) зробили б ми собі доступнішою російську та сербську літературу; за допомогою другого (латинки,—М. Х.) стали б учасниками польської літератури і наблизилися б до решти слов'ян, які вживають римських характерів (латинки.—М. Х.), а разом з цим до всієї світової Європи»¹⁷.

У дискусії зі своїми опонентами І. Лозинський мав цілковиту рацію, розрізняючи писемну мову і розмовну, давньоруську і церковнослов'янську, як мав рацію і в тому, що першою граматикою української мови була відома граматика О. Павловського¹⁸.

Такими коротко були алфавітно-правописні принципи І. Лозинського, сформульовані ним у статті «O wprowadzeniu abecadła polskiego do piśmiennictwa ruskiego» та в полеміці зі своїми опонентами.

Як ми вже відзначали, ці принципи, а також польське абецадло знайшли практичне застосування в етнографічній праці І. Лозинського «Руское весіле».

Між тим саме названий факт публікації цієї праці польським абецадлом спричинився до того, що в науці вона не тільки не набула популярності і, можна сказати, була призабутою¹⁹, а й до того, що незабаром після виходу в світ її піддав гострій критиці М. Шашкевич у згаданій нами рецензії, вміщенні в «Руслані Диєстровій». Оцінюючи мовно-правописний бік «Руского весіля», він відзначав: «Язык и правопись в сес'ем хорошем дѣль (не мовлю в пъсъюх) первый мало, а вторая цѣло, не russki. Велично красні дѣви (ладкания) прибраў в лахмате не наське, переліў красні пахнющі цвѣти герниної и бодлаками, нарядиў чужі мысли и слова начинками russkimi, и поставиў на ъх причолку дивогляди. Ksiądz, największy, sendzia, lasno, starościny, chorony, żrídlo и еще дуже много єнчих, що истинного Русина ужесают.

¹⁷ Маковец О. Додатки.—С. 92.

¹⁸ Там же.—С. 77—78.

¹⁹ Кирчук Р. Ф. Цінна пам'ятка української етнографії та фольклористики.—С. 15.

Найбільшою обманою, ба неспрощеним грѣхом в сем дѣль є, що писатель, відвергши азбуку питому рускую, приняв букви ляцькі, котрі цѣло (зовсім.—М. Х.) не пристають к нашему языкови²⁰. Чи годиться безчестити святыню? Чи годиться погрушати ногою сивенького старця, щося нами від молодості нашої опъкувау, заступау, від бури, хорониу перед жегущим огнем, придержувау душу в тліннім тѣлѣ? Чи годиться відвергти азбуку святого Кирила любомудрія»²¹.

Як бачимо, цитований відгук М. Шашкевича про «Руское весіле» І. Лозинського, звернений проти застосування польського абецадла та на захист кирилиці, був ні чим іншим, як рефлексом на спробу І. Лозинського латинізувати українську писемність, тобто рефлексом на цю ж «азбучну війну», яка тоді в Галичині точилася, і в якій М. Шашкевич стосовно І. Лозинського був в опозиції і виступив одним з основних його критиків.

З сучасної точки зору «азбучна» критика М. Шашкевичем «Руского весіля» може бути сприйнята просто як данина актуальній на той час «азбучній війні» в Галичині, як ще одна спроба цього автора (крім брошур «Азбука і абецадло») відстоювати кирилицю. Однак щодо критики ним мови цієї праці, вірніше, мови самого І. Лозинського (оскільки до мови наявних у дослідженні пісень М. Шашкевич зауважень не має («не мовлю в пъсъюх»)), ця думка не може бути прийнятною. Авторську мову «Руского весіля» М. Шашкевич вважає не зовсім українською, пересипаною чужомовними, польськими елементами.

Безумовно, що ця різко негативна оцінка праці І. Лозинського аж ніяк не сприяла її науковій популярності.

Проте близьче ознайомлення з цією мовою з точки зору сучасної української мовознавчої науки дає змогу зробити висновок: такої різко негативної оцінки, яку дав мові «Руского весіля» І. Лозинського М. Шашкевич, вона не заслуговує. Однак, зважаючи на тогочасний стан розвитку української літературної мови та українського мовознавства, її не можна вважати необ'єктивною або упередженою.

Все сказане відбиває цілком реальний стан речей в українській літературній мові 30-х років минулого століття, тобто періоду, коли ця мова знаходилась (особливо в різ-

²⁰ Тут М. Шашкевич посилається на критичну статтю І. Левицького: Odpowiedź na zdanie o zaprowadzeniu abecadła polskiego do piśmiennictwa ruskiego // Rozmaitości, dnia 17 lipca, Nr 29, 1834 та свою брошуру. Азбука і abecadło... — Przemyśl, 1834.

²¹ Русалка Диетровая. Ruthenische Volkslieder.— у Будимъ, 1837.— С. 131—133.

нодіалектний Галичині!) лише на початковій стадії формування і становлення, коли різні письменники, учені і громадсько-політичні діячі в своїх творах, наукових працях і публічних виступах основувалися (більше або менше) на рідних їм говорах з використанням іншомовної лексики, особливо щодо абстрактних назив, наукової суспільно-політичної, суспільно-економічної та іншої термінології.

На суспільно-політичну і історико-культурну арену П. Лозинський виступив у Галичині раніше від М. Шашкевича. «Руское весіле» було тут, по суті, першою друкованою монографічною науковою працею, написаною живою українською народною мовою за принципом, якого в той час П. Лозинський свято дотримувався: «Писати так, як загально вимовляється»¹². Природно, що орієнтуючися на живу народну мову, він звернувся до рідного надсянського говору, незнайомого і незвичного для М. Шашкевича — представника наддністриянського говору.

Між тим, географічно побутуючи на українсько-польському мовному суміжжі, український надсянський говор зазнав значного польськомовного впливу, причому не тільки в лексиці, а й у фонетиці, морфології і синтаксисі, але насамперед все-таки в лексиці.

Більше ознайомлення не тільки з мовою «Руского весіля», а й з мовою інших українськомовних праць П. Лозинського переконує, що в них так або інакше проявляються виразні риси саме надсянського говору. Щодо мови «Руского весіля», то з усією відповідальністю можемо сказати, що це перша друкована писемна пам'ятка надсянського говору з початку XIX ст.* До такого висновку ми дійшли на підставі простого наочного зіставлення авторської мови тексту дослідження П. Лозинського з сучасними діалектологічними записами з Надсянщини²³.

Просте зіставлення та вибіркова перевірка наочно перевірюють у тому, що численні полонізми в монографії «Руское весіле» (крім названих М. Шашкевичем, можна навести ще багато інших²⁴) — це, за винятком, можливо,

¹² Lodziński J. Gramatyka języka ruskiego małoruskiego, — S. XXXVII.

* У невеликому за обсягом дослідженні ми не маємо змоги зайнятися її детальним діалектологічним аналізом. Це тема для окремої наукової праці.

²³ Зокрема, ми використали діалектологічні записи із сіл Болозів та Волотовичі Старосамбірського, Лопушна Самбірського та Тишківичівського р-нів Львівської обл., які зберігаються серед матеріалів до 2-го тому Атласу української мови у відділі історичної лексикографії Інституту суспільних наук АН України у Львові.

²⁴ Наприклад, лише на трох з четвертиною сторінках (с. 2—5) рубрики «Zaloty i żałozyczny» зустрічають такі полонізми, як zaloty,

żelaznych wypadków, запозичені з польської мови надсянські лексичні діалектизми, окрім з яких (як, наприклад, ksenią, səndzja, n'ēc, żałoty, niedzi, doniço i т. д.) поширені також і в сусідніх наддністриянських говорах²⁵.

Однак, крім згаданих численних надсянських діалектних полонізмів, виразні риси надсянського говору в праці «Руское весіле» виявляються і в лексичних діалектизмах уже не польського, а власне українського надсянського діалектного походження типу, зокрема, таких, як lyszka (лисиця), hornia (кружка), mîrka (келих), obagapiec (бульник), tukowyny (заручини), śluczenie (випадок), krasnuyj (гарний), tofo (це), zimitowatysia (відмовлятися від чого), śluczytysia (статися) і т. д. Виразно проявляються специфічно надсянські діалектні риси також у фонетиці, морфології та синтаксису названої праці. Основні з них такі: а) в ділянці фонетики: звук а після м'яких приголосних та й, на відміну від сусідніх наддністриянських говорів, не міняє своєї артикуляції (пор., напр.: widrawlały, wykazujesja, prosiąt, roblat, prychodiąt, flaszku, zaminiajut, hornia i т. д.); звук і після задньоязичного проривного приголосного к не переходить, як в українській літературній мові, у передньо-середній голосний и (пор., напр. obr'adki, ruskij, sztuki, jakich, horylkî, błyzkich i т. д.); звук і після твердих приголосних та шиплячих переходить у передньо-середнє и (пор., напр.: w tym, połym, pręt urocystym, najbylszy, sosidyw, po zwyklym, w kotrym, żynka, rodyczy, najbylszy i т. д.); б) в ділянці морфології: іменники жіночого роду давніх основ на -i в називному відмінку множини приймають закінчення и типу pisny, mysły (зам. pisni, myśli); наявність повних форм прикметників та діеприкмет-

uctwyj (<uczciwy), flaszka, zwykły, chwytytysia (<chwytac się), jezły (<jejeli) ze, piec, małżenski (<małżeński), zwoluje, krewny (<krewny), zaś, wykazywatsya (<wykazywać się), prypadok (<przypadek), żałotyk (<żałotnik), żeby, zawód (zawód), wstążka (wstążka) і под.

²⁵ Важливо відзначити, що з названих полонізмів у сучасному надсянському говорі ми не виявили лише zaś та wykazywatsya. Всі інші вживаються її досі. Ми дalekі від думки, що в праці П. Лозинського «Руское весіле» наявне також і штучно введених авторських (як діалектних) полонізмів. Адже, як уже відзначалося, українська літературна мова в 30-х роках XIX ст. ще не була сформована. П. Лозинський мав «польську домашнє виховання» (І. Франко), що було типовим явищем у священичому галицькому середовищі того часу, в тому польська мова стала для нього повсякденною, розмовою. Цей факт у зв'язку з цим мусив знайти відображення і у мові «Руского весіля», особливо в тих випадках, коли надсянський говорковий запас виявляється для П. автора недостатнім (що стосується, зокрема, абстрактної лексики), і він механічно поповнює його, черпаючи з запасу не чужої йому польської мови.

ників назв. відм. множини типу dorohyl, narodnyi, uroczystyl, wesillyi, rozmaityi, doberanyi, а також вказівник, якісних та питальних займенників наз. відм. типу taja, toje, tyl, kota-ja, kota-roje, takyj; наявність стягнених форм вищого і найвищого ступенів прикметників типу śmisza (i, відповідно, najśmisišza); в) у ділянці синтаксису: вживання конструкцій з прийменником o, який конкретизує дію, вражену керуючим словом, вживаючись у значенні «про», «за» типу myslacz o małżeństwi, prosiącacz o czerpes, prosięt o mirku і т. д., переважання конструкцій з предикатом у постпозиції (пор., наприклад, в абзаці: Z toho opisu wykazujesz, syla newynnich, a razem zabawnych i religijnych obr'adkiw i pisnyj na weselu prostoho ludu bywaje, że ciłoje wesile mało ne z samych pisnyj sia składaje i že z toho whla-du ruskij lud innyi narody perewyższae).

Нарешті, відзначимо, що детальній лінгвістичний аналіз праці «Руское весіле», а також інших україномовних праць І. Лозинського та діалектологічних матеріалів з Надсянщини дає можливість зробити цікаві лінгвістичні висновки. Однак слід відзначити, що за першооснову для дослідження необхідно брати не первісний рукописний варіант тексту «Руского весіля», а опублікований «абецадлом». З фонетичного боку він незамінний, оскільки звуковий бік мови даної праці в ньому помітно точніший, ніж у громадському.

Це наочно видно вже з простого зіставлення друкованого «абецадлового» тексту з рукописним громадським. Якщо перший з них («абецадловий») має досить чітку регламентацію вживання всіх букв і знаків стосовно фонетичної системи української мови, то щодо другого (громадського) цього сказати не можна. В ньому не усунено випадків неоднозначності деяких голосних букв, що виявляється у вживанні двох різних букв на означення одного і того ж звука (наприклад: и, ъ = і; и, ы = и; А, я = я) і, навпаки, у вживанні однієї і тієї ж букви на означення двох різних звуків (наприклад: е-е, є; и-и, І). Якщо в наведених випадках кириличні букви ы, ъ, А, я регламентовані позицією вживання (ы вживається тільки після губного приголосного б, ъ — на місці етимологічного ъ; А — всюди замість теперішнього я, але лише в середині та в кінці слова, а я — лише на початку слова), то гірше стоїть справа з вживанням букв е та и, оскільки трапляються неподінокі випадки, які причитанні цього тексту і відтворенні його реального фонетичного звучання становлять неабиякі труднощі навіть для фахівців-лінгвістів, особливо слабо ознайомлених з фонетичними особливостями надсянського говору.

Меморіальна дошка на будинку, в якому жив І. Лозинський, м. Яворів на Львівщині

Якби не було в нашому розпорядженні опублікованого «абецадлового» варіанта даного тексту, важко, а то і не можливо було б тепер установити, що такі, наприклад, слова, як *perkoñalem's*, обрадки, п'єсни, найдавніши, чалисть, фыш і т. д. треба читати як репеконаетша, obr'adki, pisny, najdawnijszyi, Czułiśt' duszy і т. п. Тільки з цього абецадлового варіанта можемо довідатися також, що слова типу *widomist'* слід читати як *widomiš'*, тобто з дорсально-палатальним, а не твердим приголосним с. Уведені в абецадловому виданні праці «Руское весіле» алфавітно-правописні особливості, які відрізняються від норм польського абецадла, І. Лозинський сформулював у окремій примітці до цього видання під назвою «Uwahy dla czytających». З неї, між іншим, довідуюмося, що приголосний л у кінці слів та перед приголосними типу *buł, łapał, horiłka* означає в, внаслідок чого названі вище слова слід читати й вимовляти як *buw, łapaw, horiwka*. Отже, як бачимо, давня етимологічна правописна традиція щодо збереження етимологічного л в українській писемності свято зберігалася І. Лозинським і в запропонованому ним для використання в українській писемності польському абецадлі.

Такими, коротко, були алфавітно-правописні принципи І. Лозинського, сформульовані ним теоретично в окремих статтях та застосовані практично в опублікованій етнографії.

фічній праці «Руское весіле», що принесли йому по суті несхвальну славу засновника «азбучної війни» в Галичині.

Проте мовознавча наукова спадщина І. Лозинського не зводиться лише до формулювання розглянутих вище реформаторських алфавітно-правописних принципів, до згаданої вже граматики української мови та букваря для шкіл. Він був також автором тепер уже незаслужено забутих праць, що стосуються питання формування і становлення української літературної мови. Тому для повної характеристики І. Лозинського як лінгвіста необхідно було б на завершення цієї розвідки зупинитися також на його граматичних принципах та поглядах на специфіку і функції літературної мови, на питання розвитку і становлення української літературної мови.

Вчений сформулював їх у названих уже граматиці та в двох окремих працях, а також брошурах «Ueber die Andeutung der Nationalität vom einem Ruthener» (Przemyśl, 1848) та «О образованю язика русского» (Перемишль, 1849), видах без зазначення імені і прізвища автора²⁶.

Що стосується граматичних принципів І. Лозинського, то вони на сьогодні вже досить грунтовно вивчені О. Маковеєм²⁷ та М. Возняком²⁸.

М. Л. Худаш

²⁶ Ця брошура в тому ж році була перекладена автором українською і польською мовами і перевидана українською (язичієм) мовою в журналі «Зоря Галицька. Письмо повременное для справ народных, политических и церковных, словесности и господарства сельского галицко-угорского — и буковинско-русского народа» (Львов, 1849.— № 79.8) під заголовком «О зміні народності під взглядом на народів руску».

²⁷ Маковей О. З історії нашої філології.— С. 44—51.

²⁸ Возняк М. Галицькі граматики української мови першої половини XIX ст. // Студії і матеріали до історії української філології.— Львів, 1911.— Т. 1.— С. 109—137.